

KUSPER JUDIT

**AZ ÉLET NEM (SZOCIALISTA) LÁNYREGÉNY:
ASSZONY- ÉS LÁNYSZEREPEK A KÁDÁR-KOR IFJÚSÁGI
LÁNYREGÉNYEIBEN**

**LIFE IS NOT A (SOCIALIST) GIRL'S NOVEL: WOMEN'S
AND GIRLS' ROLES IN YOUNG GIRLS' NOVELS OF THE
KÁDÁR ERA**

Absztrakt

Az ifjúsági regény (pár évtizedes előzmény után) a szocializmus alatt vált népszerű és jól terjeszthető műfajjává. Tanulmányomban annak járok utána, mi vezetett e népszerűséghez, milyen irodalmon belüli és kívüli hatások és elvárások formálták a műfajt, s kitüntetetten annak, hogy az ezekben ábrázolt női szerepminták milyen hatással lehettek a korabeli olvasókra. Kertész Erzsébet és H. Lányi Piroska történelmi regényei mellett Szabó Magda három ifjúsági regényén keresztül mutatom be a különböző női narratívákat, szerepeket és olvasatokat.

Kulcsszavak: *ifjúsági lányregény, női szerepek, szocialista irodalom, Szabó Magda, H. Lányi Piroska, Kertész Erzsébet*

Abstract

The youth novel or YA novel (after several decades of development) became a popular and widely distributed genre under socialism. In my study, I investigate what led to this popularity, what influences and expectations within and outside literature shaped the genre, and in particular, what impact the female role models depicted in them may have had on contemporary readers. In addition to the historical novels of Erzsébet Kertész and Piroska H. Lányi, I present the different female narratives, roles and readings through three youth novels by Magda Szabó.

Keywords: *young adult novels for girls, female roles, socialist literature, Magda Szabó, Piroska H. Lányi, Erzsébet Kertész*

Az ifjúsági irodalom a 20. század közepére önálló zsánerré nőtte ki magát: a 19. század végén a mesékből, kalandregényekből, történelmi regényekből, romantikus regényekből formálódva új befogadó közönséget találtak maguknak a korosztály-specifikus művek, míg a századvégen már önálló, gyermekeket (és ifjakat) megszólító sajtótermékek, antológiák jelentek meg. Mikszáth Kálmán és Jókai Mór mellett majd Pósa Lajos és Gárdonyi Géza fókuszál kifejezetten a serdülő korosztályra – s melléjük lép be például Fried Margit és Mauks Kornélia, Mikszáth sógornője, akik az új zsánerben is meglátják a differenciálás lehetőségét és szükségszerűségét: kifejezetten lányregényeket írnak, még hozzá az ifjú leányoknak – megtalálva az éppen aktuális célt, mely tollukat vezet. Minden jel arra mutat, hogy bármely rendszer (legyen az elnyomó vagy támogató társadalmi forma) egyetért abban: az irodalmi művek (s egyáltalán a történetek) hatást gyakorolnak a befogadó jellemére, életfelfogására, világképére. A didaxis ily módon hamar belophatja magát abba az esztétikai szférába, melyben eredendően nincs helye; megpróbálja az irodalmat segítségül hívni pedagógiai üzenetek közvetítésére, rosszabb esetben szolgáljává tenni saját céljai elérésének érdekében.¹

Írásomban arra keresem a választ, hogyan jelenik meg a magyarországi szocializmus ideológiája a korszak ifjúsági lányregényeiben, miként képes párbeszédet folytatni egymással a hatalmi intenció és az irodalmi invenció, egyáltalán képes-e még önmagát irodalmi alkotásként aposztrofálni az a mű, mely eleget tesz a szocialista rendszer esztétikát átpolitizáló elvárásainak. Tanulmányomban e szerteágazó téma egy kis, ám annál fontosabb szeletét mutatom be. Arra kérdezek rá, hogy Szabó Magda máig igen olvasott és kedvelt ifjúsági regényeiben az odaképzelt olvasó(lány)nak felkínált – a fiktív figurákkal való azonosulás révén megélhető – szereplehetőségek miképpen viszonyultak a korabeli ideológiai elvárásokhoz, s vajon mi lehetett az oka a regények és a szereplők töretlen népszerűségének.

Az úgynevezett magas irodalom felől közelítve kétszeresen is a periférián található magukat a korszak ifjúsági lányregényei. Egyrészt az ifjúsági irodalom egészen a kétezres évekig – néhány kivételtől (például Janikovszky Éva, Lázár Ervin, Weöres Sándor vagy Csukás István műveitől) eltekintve – a nyílt kánonon kívül helyezkedett el. Alkotásai kanonikus szempontból közelebb álltak a lektűrhez, mint a szépirodalmi művekhez.

¹ Írásom a Mesecentrum internetes folyóiratban megjelent tanulmány kiegészített, átdolgozott változata: KUSPER Judit, „Nőképek és női szereplehetőségek az ifjúsági lányregényekben a szocializmus alatt. Szabó Magda: Mondják meg Zsófikának; Születésnap; Abigél”, *Mesecentrum Tanulmányok*, 2023. 04. 17. <https://mesecentrum.hu/esszektanulmanyok/nokepek-es-noi-szereplehetosegek-az-ifjusagi-lanyregenyekben-a-szocializmus-alatt.html>

A „gyermekirodalmi” vagy „ifjúsági irodalmi” jelző sokkal inkább a kánontól való eltávolítás, mint a kanonizálás eszköze volt.² Gondoljunk csak arra, hogy az ekkor formálódó s a közoktatást mindmáig uraló kötelezőolvasmány-listák „gyerekkönyveinek” jelentős része valójában nem gyermek- vagy ifjúsági irodalmi alkotás (lásd Gárdonyi Géza *Egri csillagok*, Jókai Mór *A köszívű ember fiai* vagy Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig!* című regényeit), problémafelvetéseik nem a 8–14 éves korosztályt szólítják meg.

Ráadásul számos, nem kellően a rendszer barátjának ítélt szerzőt a gyermek- (és ifjúsági) irodalom „sekély” vizeire száműzték: „az elhallgattatott írók ekkor műfordítottak, vagy mesejátékot írtak, vitték kézírataikat és illusztrációikat az egyébként kitűnő gyereklap, a *Kisdobos* szerkesztőségébe. A sor hosszú, Szabó Lőrincről, Weöres Sándortól és Németh Lászlótól Illyésen át az újhordasokig (Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Mándy Iván, Ottlik Géza, Mészöly Miklós stb.)”³ A preconcepció szerint e területeken nem tehettek annyi kárt a dolgozó nép értékrendjében, mint felnőtteknek szóló írásaikban. Ugyanakkor – ahogy a bevezetőben utaltam rá – a hazai kultúra és kánon irányítói felismerték, hogy az ifjúsági irodalomban (periférikus volta ellenére) lehetőség is rejlik. Kiváló szócsöve lehet a rendszer ideológiájának, hiszen a könnyed, fiatalokat megszólító történetekkel szinte észrevétlenül lehet nevelni a gyanútlan olvasókat.

Így kétarcú jelenség jön létre: az ifjúsági irodalom egyszerre célorientáció és büntetés. Sok esetben éppen azok a szerzők szólaltatják meg, akik a fegyelmező-kirekesztő rendszer logikája szerint nem méltók arra, hogy felnőtteknek írjanak, s a három „t” kategóriáján belül legjobb esetben is csak túrtként jelenhetnek meg. Pilinszky, Nemes Nagy, Szabó Magda, Mándy vagy Ottlik fiataloknak szóló írásai ugyanakkor képesek kicsorbítani e büntetés élet, hiszen műveikben az elvárt didaxis a legtöbb esetben csak álca (vagy épp jól álcázott ironia). A sematizmus alkotásaitól eltérően műveik jóval többet kínálnak a szócsőjellegnél, valódi esztétikai értéket hordoznak, s lehetővé teszik a sorok közötti jelképes olvasást.

Az ifjúsági könyvek kiadása nagy lendületet vett 1950-ben, mikor megalakult az Ifjúsági Könyvkiadó (1957-től Móra Ferenc Könyvkiadó néven él tovább),⁴ ahol kimagasló példányszámmal jelentek meg a kicsiknek és nagyoknak szóló, többnyire igényes kiadványok.

² Lovas Anett Csilla jegyzi meg az ifjúsági történelmi regényekkel kapcsolatban: „Az »ifjúsági« jelző azonban a témával foglalkozó (szak)irodalom egy némely pontján »alacsonyabb színvonalat« is jelöl – nem függetlenül e regények didaktikussága okán.” LOVAS Anett Csilla, „Ifjúsági, magyar és történelmi. Az *Abszolút törti* könyvekről”, *Mesecentrum Tanulmányok*. 2022. 11. 07. https://igyic.hu/esszektanulmanyok/ifjusagi-magyar-es-tortenelmi.html#_edn24 (Utolsó letöltés 2025. 12. 28.)

³ SZÉCHENYI Ágnes, *Írók és újságírók lázadása – a forradalom előtt*, Bibó Társaság Előadás. 2017., 4. http://real.mtak.hu/70933/1/Szechenyi_Agnes_Irok_es_ujsgirok_lazadasa_Bibo_Tarsasag_eloadas__u.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 11. 16.)

⁴ Jó összefoglalója a kiadó történetének: LEGÁT Tibor, „Jó könyvet az ifjúságnak!”, *Magyar Narancs*, 2020. 05. 23., <https://magyarnarancs.hu/konyv/jo-konyvet-az-ifjusagnak-129075> (Utolsó letöltés 2025. 12. 28.)

Megpróbálkoztak ugyan a hírhedtté vált termelési regények ifjúsági változatával is (pl. Teknős Péter széndicsőítő műve, *Az ezerszínű kincs* vagy Gergely Márta 1950-es *Gyárvaros, előre!* című regénye), ám ezek a szocialista pedagógiát és munkamorált hirdető írások nem hozták meg a kellő sikert. Az olvasók nem tudtak vagy – akár tudatosan, akár tudat alatt – nem akartak azonosulni az itt megjelenő szerepmintákkal.

1953-tól – Sztálin halálát követően, a fordulat jegyében, s mintegy reflektálva arra, hogy az erőszakos népnevelésnek mégsem annyira ideális terepe az irodalom – más szerzők, más hangú kiadványok jelentek meg. (Nagy erénye volt például a Móra kiadónak a mesekönyvkiadás, hiszen mind a magyar, mind a nemzetközi mesekincs több, terjedelmes sorozatban is napvilágot látott.) Szabolcsi Miklós *A magyar irodalom története* VII. kötetében az 1950 utáni könyvkiadói tevékenységet bemutatva két rövidke bekezdést szán a gyermek- és ifjúsági könyvkiadásnak. A mesegyűjtemények, néhány verseskötet és az igencsak számottevő ismeretterjesztő könyvsorozatok mellett az ifjúsági (szép)irodalom egyetlen szegmensét emeli ki: „az ötvenes évek elején virágzásnak indult a történelmi-ifjúsági regény (Tamási Áron: *Hazai tükör*, Tatay Sándor: *Kinizsi Pál*, Hollós Korvin Lajos: *A Vöröstorony kincse*).”⁵ A kritika mélyen hallgatott viszont a lányregényekről – bár ezek ugyanolyan népszerűek voltak, mint a történelmiek, s olyan neves írók jegyezték őket, mint Janikovszky Éva, Thury Zsuzsa, Varga Katalin vagy Szabó Magda. Pedig a lányoknak szóló művek önálló sorozatokat alkottak. Megszülettek a pöttyös és a csíkos könyvek, előbbiek a kisebbeket, utóbbiak a kamaszokat látva el specifikus olvasnivalóval. A pöttyös könyveket 1959-től egészen a 2010-es évek közepéig, a csíkos borítóval kiadottakat 1961-től az 1990-es évek közepéig forgathatták az olvasók, összesen mintegy 210 különböző művet felsorakoztatva, köztük – a magyar szerzőké mellett – a német, lengyel, angol, cseh, holland, dán vagy éppen eszkimó ifjúsági irodalom válogatott regényeit. Akadtak közöttük igazi bestsellerek, Szabó Magda *Álarcosbál* című műve 1961-ben 43 000, Fehér Klárától a *Bezzeg az én időmben* 2. kiadása 22 000, Kertész Erzsébet *Bettina három élete* című, 1987-es lányregénye pedig 75 000 példányban kelt el.⁶ A magas példányszámot az is indokolja (és generálja), hogy e regények eljutottak az ország szinte minden iskolájába, községi könyvtárába, ifjúsági üdülőjébe, s e művek korosztály-specifikus mivoltuk miatt kifejezetten kedvelt olvasmányok voltak, s nem csak a könyvespolcon porosodó példányaik konstruálják egy korszak szomorú emlékét.

⁵ SZABOLCSI Miklós, A könyvkiadás története. „A könyvkiadás története”. *A magyar irodalom története 1945–1975. I. Irodalmi élet és irodalomkritika (VII. kötet)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1/vii-kotet-a-magyar-irodalom-tortenete-19451975-i-irodalmi-élet-es-irodalomkritika-740F/> (Utolsó letöltés: 2025. 11. 16.)

⁶ PATAKI Sára, „A pöttyös és csíkos könyvek generációkat kötöttek össze – Szerelem, felnőtté válás és a kommunista ifjúság”, *Képmás Magazin*, 2024. 05. 28. <https://kepmas.hu/hu/pottyos-es-csikos-konyvek-kadar-korszak-gergely-marta-szoszi-trilogia-kertesz-erzsebet> (Utolsó letöltés: 2025. 11. 16.)

S ezzel el is érkeztünk a második okhoz, amely a korszak ifjúsági lányregényeit a perifériára helyezi. Maga a téma hordozza magában a permanens kánonon kívüliséget, hiszen a női hang az erőteljes (ám láthattuk, hogy igen ellentmondásos) szocialista törekvések ellenére sem tudott az uralkodó kánon részévé válni. Ha korábban fölvetett kérdésünket, a női szerepek lehetőségeit járjuk körül, érdemes megjegyeznünk, hogy az 1950-es évektől sajátos és kényszerű szerepváltozásnak lehetünk tanúi úgy a magyar (és a többi szocialista) társadalomban, mint a magyar irodalomban. A szocialista embereszményhez szorosan kapcsolódva átértelmeződtek a női szerepek. E folyamat generátora volt az ideológián kívül az a szomorú történelmi tény is, hogy a háborúban s az azt követő megtorlási időszakban rengeteg férfi veszítette életét vagy szenvedett komoly sérülést, így a hagyományos férfiszerepeket is nők vették át (ekképp más megvilágításba kerül az emblematikus traktoros lány figurája is). A várva várt egyenlőség, minden feminista álma, megérkezett hát a maga kicsit savanyú formájában, jócskán eltérően a nyugat-európai mintától. Az 1950-es évek feminista szimbóluma, a traktoros lány csak 1962-ig létezhetett, ekkor ugyanis kormányrendeletben tiltották meg a nőknek a nehéz fizikai munkát, s terelték vissza őket a hagyományosan női foglalkozások (óvónő, ápolónő) irányába. (1968-ban a férfiaknak is megtiltották a tipikus női szakmák üzését.)⁷

A hivatalos emancipációs beszédmód mellett az állam egyfajta hétköznapi ideológiát hirdetett meg, amellyel anélkül vonult vissza az emancipáció elveitől, hogy azt beismerte volna. A kádári konszolidáció időszakában visszatértek a hagyományosabb női szerepek hangsúlyozásához. Megváltozott a szóhasználat: az „emancipáció” szót felcserélte az „egyenlő esélyek” kifejezés. [...] Magyarországon az emancipáció politikailag, felülről vezérelt folyamat volt, nem léteztek civil társadalmi keretek.⁸

Ám az ideológiai háttér vagy a kényszerű történelmi helyzet sem volt elegendő ahhoz, hogy olyan markánsan új, a személyiséget is jelentősen felszabadító lehetőséget kínáljon, amely több a külső és kényszerű szerepnél, s álarc helyett a személyiség mélyebb rétegeit célozná meg.

Mindenekelőtt példaképekre volt szükség. Példaképek azonban – még a szocializmus alatt is – különböző területekről érkezhettek. Egyrészt a klasszikus irodalmi hagyományoknak megfelelően olyan hősnőket, nagyasszonyokat állítottak a fiatal lányok elé, akik történelmi vagy társadalmi szempontból jelentős dolgot vittek véghez, küzdöttek hol az ellenséggel, hol az őket meg nem értő közeggel a maguk igazáért, s céljaik elérése érdekében valóban

⁷ TÓTH Eszter Zsófia, „Új irányzatok a magyar társadalomtörténet-írásban”. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat* 47, 2 (2002): 249–259, 251.

⁸ *Uo.*

eposzi magasságokba emelkedtek. A korszakban e hősirodalom legkiválóbb művelője Kertész Erzsébet, aki lányok generációinak mutatott utat Zrínyi Ilona, Vilma doktorasszony (Hugonnai Vilma), Teleki Blanka, Szendrey Júlia vagy éppen Podmaniczky Júlia élettörténetével. A magyar szocialista irodalom izgalmas specifikuma, hogy a hajdani arisztokrata vagy kifejezetten nemzeti érzelmű hősöket sikerült úgy elfogadtatni, hogy ne rendszerellenes tulajdonságuk legyen a legerősebb ismertetőjegyük, hanem az oly sokféleképpen értelmezhető forradalmiság, az úttörő tettek végrehajtása. Ezáltal e hajdani hősnők is azonos részhalmozba kerültek a szocialista eszmék hőseivel, hiszen – akarva-akaratlanul – ők is forradalmárok voltak, legalább a szó valamilyen értelmében.

A csíkos könyvek fülszövegeit tanulmányozva már nem is kétséges, miért s hogyan léphettek be a száz vagy akár kétszáz évvel ezelőtt, gyökeresen más társadalmi berendezkedésben élő asszonyok és lányok a szocializmus eszmerendszerébe. Kertész Erzsébet *A lámpás hölgy* című regényének fülszövegében az alábbiakat olvashatjuk:

A kiemelkedő nőalakok többre, jobbra és szebbre törekvésük útjában majd mindig kettős falba ütköznek. Az egyik, a társadalmi viszonyok, a kényelmesség és a megszokás fala ott mered minden úttörő előtt, akár férfi, akár nő. A nő azonban, mielőtt eddig a falig eljuthatna, már átverekedte magát egy belső, szűkebb akadályon: a kicsinyes család és a szűk környezet ellenállásán. Így kellett Florence Nightingale-nek, a szép és gazdag, társaságában körülrajongott angol leánynak megküzdnie jómódú családjá előítéleteivel, hogy eljusson korán felismert hivatásához: a szenvedő, beteg emberek gondozásához. A krími háború vérözöne kellett hozzá, hogy nemzete és a világ rádöbbenjen: az ápolónő munkája képzést, szakismeretet követel és tiszteletet érdemel. Florence ezért áldozta hosszú, magányos, munkás életét.⁹

Az arisztokrata Florence tehát maga a lázadó, az úttörő nőalak, akinek életpályáján a férfiközpontú (kapitalista) világ állít akadályokat, amelyeket erővel, akarattal, kitartással tud csak leküzdeni. Szembeszáll saját osztálya előítéleteivel, céljaiért hatalmas áldozatokat hoz. Hasonló kontextusba helyezi Kertész egy magyar nagyasszony, a színésznő Kántorné életregényét is, igaz, más kiindulóponttal, más hangsúlyokkal:

Engelhardt Anna, a német ajkú kis cselédlány, aki Kántorné néven az ország első tragikájává küzdötte fel magát, méltán tarthat számot az olvasóközönség érdeklődésére. Kertész Erzsébet fordulatatos életrajzi regényében plasztikusan formálta meg Kántorné alakját, aki elsőnek játszotta el Bánk bán Gertrudisát. Megelevenedik a regényben a

⁹ KERTÉSZ Erzsébet, *A lámpás hölgy*, Budapest, Móra Könyvkiadó, 1976. (Fülszöveg)

magyar színészet hőskora, a magyar nemzeti színházért folytatott áldozatos küzdelem. Kántornén kívül olyan ismerősökkel találkozik az olvasó, mint Déryné, Szigligeti, Egressy Gábor, Megyeri Károly. A regény színháztörténeti érdekessége mellett egy megrázó emberi sorsot tár fel. Kondor Lajos rajzai a kor hangulatát idézik.¹⁰

A regénybeli Anna (néni) Florence-étől eltérő társadalmi milióból, eltérő lehetőségekkel érkezik, ahonnan ugyancsak küzdelmes út vezet a csúcsra. Mindketten valami újért, nagyszerűért küzdenek, küzdelmük metaforikusan is harc, könnyen azonosítható a szocialista törekvésekkel. E szándékos (kissé erőltetett) párhuzamot azonban érdemes már narratív sémák felől is értelmezni, hiszen a fülszövegek (és többnyire a kiadói szándék) ellenében nem a szocialista embereszmény a forradalmi küzdelem letéteményese – az is „csupán” egy nála nagyobb, hősi (eposzi vagy mesei) narratívába illeszkedő hőstípus születését mutatja –, ahogy erről a későbbiekben részletesebben szólunk.

Míg Florence vagy Kántorné (ha eposzi hősképekben gondolkodunk) inkább Akhilleuszhoz áll közel (elért céljaik, ám boldogtalan, magányos életük miatt), addig H. Lányi Piroska regényének hőse, Takáts Éva, a későbbi Karacs Ferencné mind leleményességében, mind sikereiben inkább Odüsszeuszhoz mérhető.

Takáts Éva, a gyóni református pap leánya már kora gyermekkorában sokszor hallotta ezt a mondatot: „De kár, hogy nem született fiúnak!” Nem is csoda, hiszen a gyermek Éva rendkívül éles eszű volt, s sokkal jobban szerette a tanulást, mint öccsei. Iskolába nem járhatott ugyan, de apjától még latinul is megtanult. Korán árvaságra jutott, s keményen dolgozott a megélhetéséért. Mindennapos gondjai mellett is életcéljának tekintette a magyar kultúra fejlesztését s különösképpen a nőnevelést. Karacs Ferencben, a térképészítőben méltó párjára talált. Házuk a magyar irodalom és művészet jeleseinek találkozóhelye volt. Érett asszony korában kezdett írni, s noha sok támadás érte, töretlenül kitartott eszméi mellett. A nők egyenjogúságának egyik élőharcosa volt. H. Lányi Piroska romantikus írása érdekes tükrö a reformkornak s egy nagyszerű asszony pályafutásának.¹¹

A regény – olvasmányossága, feszes történetvezetése mellett – önreflexív módon erőteljes szócsöve a feminizmus eszméinek, hol a narrátor, hol – belső monológként – maga a főhős reflektál a női szerepekre, lehetőségekre. A női szerep megváltoztatása, felülírása társadalmi jelenségként és generációs szakadékként is interpretálódik. Évának nemcsak a férfiak

¹⁰ KERTÉSZ Erzsébet, *Az első Gertrudis*, Budapest, Móra Könyvkiadó, 1970. (Fülszöveg)

¹¹ H. LÁNYI Piroska, *A rézmetsző háza*, Budapest, Móra Könyvkiadó, 1969. (Fülszöveg)

előítéleteivel, hanem a nők rosszállásával is meg kell küzdenie, amikor nem hajlik meg kiszolgáltatott sorsa előtt, s maga veszi kezébe élete alakítását. „Feladatok! Miféle feladatok várhatnak egy nőre? Férjhez megy, gyerekeket szül. Vezeti a háztartást. Ha jómódba kerül, cselédekkel vesződik. Aztán megöregszik... / Így éltek az anyák, nagymamák, dédanyák. Így élt ő is. Mit akar ez a lány? (...) Se szórakozás, se udvarlók. Csak örökösen a munka. És még boldogtalannak se látszik miatta”¹² – olvashatjuk Éváról, aki kétkezi, kreatív munkát vállal, hímezni kezd (majd más lányokat is megtanít rá), eladja a portékáját, hogy megmentsse családját a nélkülözéstől. Valódi megrökönyödést akkor vált ki, amikor férfimunkát vállal, egy birtok intézője lesz – gyors észjárásának, logikus gondolkodásának köszönhetően. „Nem is nő ez. Csizmában kellene járnia meg nadrágban!”¹³ – mondják róla a falubeliek.

Takáts Éva alakja ötvözi a szegény sorból feltörő, kitartó, egyszerű lány és a jótékonykodó, értéket létrehozó nemesasszony (arche)típusát. Története ráadásul túllép a magányos, küzdő nő bemutatásán, amikor példáján keresztül az egyenjogú és egyenrangú házasság eszménye jelenik meg: „Különös asszony vagy te, lelkem. Ha rád néz valaki, nem gondolná, hogy férfiggyal gondolkodol. De magam is azt hiszem, igazad van. Az lehet az eszményi házasság, amikor férj és feleség együtt küzdenek.”¹⁴ A 19. század első évtizedeire észrevétlenül rámontírozódik a szocialista családesezmény, ahol mind a férj, mind a feleség a szocializmust építi válllvetve – csak míg a történelmi regény lapjain valódi célok, valódi küzdelmek jelennek meg, a metafora másik „lába” sántít. Úgy tűnik, nem a felvilágosodás, a kora romantika időszakáról kell bizonyítani azt, hogy megfelel a szocializmus eszméinek, ezért példaként szolgálhat ifjú leányaink számára, sokkal inkább a szocialista ideológia próbálja az azonosítás alapján legitimálni önmagát – még akkor is, ha tudatosan feltehetően a másik irány élvez támogatást. Talán éppen a szocialista egyenjogúság jegyében szólal meg Éva is, amikor ezt mondja: „Én mint nő is érzem magamat annyinak, mint a férfiak. Az emberi érték nem attól függ, hogy valaki szoknyában jár-e vagy nadrágban.”¹⁵ Éva saját jogon szerez vagyont, férjet, elismertséget, férje támasza és társalkotója a térképmetszések során, s olyan házat visz, mely a kultúra, a felvilágosult eszmék kirepítő fészke. Lányait úgy neveli, hogy ne legyen szükségük hozományra, képesek legyenek önállóan gondolkodni, olvasni, írni. Az idilli képben ugyanakkor szükségszerűen el kell helyezni a kapitalista, arisztokraták vezetete rezsime és az idilli szocializmus közti különbséget is: „A mi polgáraink, de még a főrangúak is, nem a maguk életét élik, hanem a szüleikét, nagyszüleikét. Megrekedtek a múltban. Görcsösen ragaszkodnak már régen elavult elveikhez. Hidd el, még nagyon sok időnek kell eltelnie, amíg mindenki úgy gondolkozik, mint te. Mi már valószínűleg nem

¹² *Uo.*, 57.

¹³ *Uo.*, 62.

¹⁴ *Uo.*, 86.

¹⁵ *Uo.*, 98.

érjük meg, hogy embernek tekintsék a nőt is¹⁶ – helyezi el valahol az utópisztikus jövőben a szocialista eredményeket.

A történelmi hősnők és nagyasszonyok ábrázolása mellett az 1950-es években is megjelenik egy, már nem is annyira szokatlan igény: ne csak a történelmi (vagy eposzi) magasságban lebegő alakok álljanak követendőként hazánk lányai előtt, nehogy gondot okozzon az, hogy e hősnők annyira más társadalmi, kulturális vagy éppen anyagi körülmények között éltek. A hétköznapi hősnők ábrázolásának igénye már az egyik legkorábbi, 1794-es, nőknek szóló folyóiratban, az *Urániában* is megfogalmazódott, még hozzá éppen a (Szabó Magda által is igen kedvelt s újraírt) *Fanni hagyományai* bevezetőjeként:

Az asszonyi nemben is miért kellene csak Kleopátrák és Aspasiák emlékezetét fenntartani? – Azok a szeretetreméltók, akik elfelejtetnek, mert nem ültek királyi székben, vagy – nem szerették olyanoktul, akik trónusban ültek... mert jó szíveket nem bizonyíthatták meg királyi ajándékokkal... és nagy elméjüket nem trombitálták a világ előtt, de híven túrtak, híven szerettek, férjüket és háznépeket boldoggá tették, szüleik örömei voltak, jó anyák, jó feleségek, jó leányok: miért nem érdemlenének ezek emlékezetoszlopot?¹⁷

Tehát már a XVIII. század végén igény formálódik a hétköznapi hősnők irodalmi művekben való megjelenítésére – összhangban az ekkor kibontakozó regényirodalmi törekvésekkel. Az azóta is használatos hőskonceptió alapján az olvasó szívesen azonosul olyan szereplőkkel, akik olyanok, mint ő, vele egy szinten helyezkednek el nyelvileg, társadalmilag. Ilyen mindennapi hősnők jelennek meg az 1950-es, 1960-as években többek között Fehér Klára vagy Szabó Magda műveiben. Hétköznapi élethelyzetek, aktuális problémák kapcsolódnak hozzájuk (szerelem, ruhák, gondoskodás, korcsportos bántalmazás [bullying] stb. – utóbbi fontos témára jó példa Halasi Mária *Az utolsó padban* vagy Fehér Klára *Mi, szemüvegesek* című műve).

A továbbiakban Szabó Magda három ifjúsági regényének segítségével azt próbálom felvázolni, milyen szerepek kínálhattak azonosulási – és így önmegértési – lehetőséget az olvasók számára.

Kétségtelen, hogy az 50-es évek ifjúsági irodalmának (is) olyan, a szocialista valóságra realista látásmóddal reagáló főhőst kellett felmutatnia, aki megfelelt a korabeli cenzúra elvárásainak. Szabó Magda feltehetően hosszasan készült e feladat összetett megoldására, hiszen

¹⁶ *Uo.*, 118.

¹⁷ „Egy Szó az Olvasóhoz”. in *Első Folyóirataink: Uránia*. szerk. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999, 68.

[a]mikor 1958-ban, 9 évnyi hallgatást követően megjelent Szabó Magda *Freskó* című regénye, a kritikusok annak a szocialista értékszemléletet magáévá tevő „új, vérbeli női epikusnak”¹⁸ a születését ünnepelték, aki művében egyszerre kapcsolódott a lélektanirealista regények magyar hagyományához, s használta fel a nyugati, modern (huszadik századi) alkotások poétikai eszközeit mondanivalójának közvetítéséhez.¹⁹

A *Freskó* – érthető – revelatív fogadtatása megnyitotta a kapukat az író előtt, míg az ugyancsak 1958-ban megjelent, de más elbeszélői hangra komponált *Mondják meg Zsófikának* a fiatalokat megszólító sajátos mondanivalója folytán válhatott a kritika kegyeltjévé.

Az 1949-ben adományozott s még aznap visszavont Baumgarten-díj²⁰ utáni hosszú hallgatás időszakában született meg a gyerekeknek írt *Ki hol lakik?* (1957) és a *Bárány Boldizsár* (1958) is, melyek valóban a politikailag értelmetlen, ám költői leleményt és formagazdagságot felmutató művek közé sorolhatók. Más a helyzet az ifjúsági irodalmi művekkel. Az 1950-es évekre ez a zsánernek jól körülhatárolható keretei és szerepei lettek, nem maradhatott érintetlen az aktualitástól, aki a fiatal felnőtteknek, kamaszodó gyerekeknek szánt művet publikált. Éppen ezért számos értelmezővel együtt feltehetjük a kérdést: „mi lehetett az oka annak, hogy a Rákosi korban osztályidegennek nyilvánított író 1958-ban ismét publikálhatott, más szavakkal: milyen elvárásoknak feleltek meg a fentebb említett regényei, mi alapján vélekedtek úgy a kritikusok, hogy a polgári-konzervatív, illetve vallásos világnézet felől érkező szerző műveiben határozottan kiállt a szocializmus mellett?”²¹ E kérdésfeltevés másik oldala se merüljön feledésbe: annak ellenére (vagy azzal együtt), hogy Szabó Magda ifjúsági regényei megfelelték a szocialista cenzúra elvárásainak (vagy egyenesen kiszolgálták azt), miért olvashatók mégis esztétikai produktumként, értékes

¹⁸ NAGY Péter, „Szabó Magda: Freskó,” *Irodalomtörténet* 47. évf. 2. szám (1959): 301.

¹⁹ KOSZTRABSZKY Réka, „Az új, vérbeli női epikus születése. Szabó Magda első regényeinek recepciója.” *Tiszatáj* 71. évf. 10. szám (2017): 83–94, 83.

²⁰ A Baumgarten-alapítvány támogatásával jelent meg Szabó Magda első verseskötete, a *Szüret*, melyet az alapítvány a díj odaítélésével is jutalmazott. A rövid ideig tartó dicsőségre így emlékszik vissza a szerző: „életem egyik legnehezebb pillanata volt. Képzelve el, mit érezhettem, mikor olvastam a sajtóban azt, amit szóban a kuratórium döntéseként Basch Lóránt már közölt velem, hogy megkaptam a díjat, aztán az átadás napján megszólal a minisztériumban a telefon az asztalomon, miközben én a díjról szóló és a nevemet tartalmazó kommunikét olvasom nagy gyönyörűséggel, és Basch azt közli, a díjat, sajnos, Révai miniszter visszavette, és utasítására más íróknak adják ki. Fiatal voltam, érzékeny, felfogtam, itt az új sorsfordító pillanat. [...] csak az általános rehabilitációk után jöttek rá, hogy törvénytelen intézkedés volt a díj visszavétele, nem érvényes. Akkor csak úgy éreztem, mint amikor a régi színházakban előadás kezdete előtt megütik a gongot, tudtam, nekem Révai miniszter üzent, s eldöntöttem, válaszolok neki. Tanulta az iskolában a latin mondást: cum tacent, clamant, mikor némák, akkor ordítanak. Hát én elnémultam, kerek tíz esztendőre, ez volt az én feleletem. Megvártam, míg értem jönnek és megkérdlelek.” *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*, szerk. ACZÉL Judit, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997, 172–173.

²¹ KOSZTRABSZKY, *Az új, vérbeli női epikus születése...* 83.

alkotásokként ma is? E két irány mentén igyekszem megkeresni a lehetséges válaszokat válogatott regények és hősnők segítségével.

A *Mondják meg Zsófikának* (1958), a *Születésnap* (1962) és az *Abigél* (1970) hősnői fiatal lányok, akik a gyermekkori kényelméből zuhannak bele a felnőtté válás örvényébe – mindhárman akaratukon kívül, külső traumák hatására. A három lánynak, Zsófikának, Borinak és Ginának talajvesztett világukban kell megtalálniuk a kiutat és önmagukat.

Egyszerű fejlődésregényekről is szó lehetne, hiszen a lányok komoly változáson mennek keresztül, ám mind a műfaj, mind a történet szempontjából jóval több rejlik e regényekben. Ennek egyik oka az összetett, kidolgozott szereprendszer, az archetipikus szerepminták sokszínűsége. Ahogy fentebb már láthattuk, az ötvenes évek sajátos nőképe, a feminizmus egyedi megjelenése miatt a sablonostól eltérő minták is felbukkannak, ám ezek létszerűsége éppen annak köszönhető, hogy e szerepminták nem újak, csak lappangók. A társadalom által korábban el nem fogadott női archetípusok tűnnek fel újra (amelyekről például mítoszokban vagy mesékben olvashattunk, de legális szerepmintaként nem kínálta fel őket a társadalom). Ennek kontextusában nézzük meg, melyek azok a női szereplehetőségek, melyekkel a három regényben találkozunk!

Független nők

Ez az ideálisnak tűnő szerep a korszak regényeiben több módon jelentkezik. Független nőként aposztrofálhatók az özvegyek, a szinglik, a magányosak is, szerepük többnyire nem önként vállalt, nem testesíti meg a célt vagy a megoldást, inkább átmeneti státuszt kínál. A függetlenek más szerepet is felvehetnek, attribútumuk a várakozás, a magány, amelyhez pozitív és negatív energiák is kapcsolódhatnak. Pozitív, másokhoz társuló függetlennek tekinthető Horn Mici vagy Zsuzsanna az *Abigél*-ben, Szabó Márta a *Mondják meg Zsófikának*-ban vagy az öreg Pelikán a *Születésnap*-ban, míg negatív aspektusú Auer Szilvia (Sz),²² Auerné (Sz) vagy Gergely Viki (Zs). Utóbbiakra éppen az a jellemző, hogy függetlenségüket nem tudják lehetőségként megélni, céljuk éppen ennek a feladása (erősebb kifejezéssel: önmaguk eladása), amely egyben meg is szünteti a független státuszukat. Így a független nők csoportjából kerül ki a két következő, differenciálódó szereplehetőség.

²² A továbbiakban a regényekre betűkkel hivatkozom: *Mondják meg Zsófikának*: Zs, *Születésnap*: Sz, *Abigél*: A. Hivatkozott művek: SZABÓ Magda, *Születésnap*, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1962.; SZABÓ Magda, *Mondják meg Zsófikának*, Budapest, Magvető Kiadó, 1965.; SZABÓ Magda, *Abigél*, Budapest, Móra Könyvkiadó, 1994., 2013.

Megmentők, őrangyalok

Ők azok a függetlenek, akik leginkább a mesebeli segítőkkel azonosíthatók. Bár jellemük és sokszor élettörténetük is kidolgozott, poétikai feladatot töltenek be: a főhős útját egyengetik, számára teremtenek megfelelő lehetőségeket, s bár néha kínálkozna rá lehetőség, nem ők fognak változni a mű során (mivel ez nem az ő történetük). Ilyen szereplő Szabó Márta (Zs), Zsuzsanna (A), Horn Mici (A) és Jutka (Sz). Persze nem teljesen statikusan, külső szerepük megváltozhat a mű során, hiszen például Szabó Márta a történet végén új állást kap (amit már *in medias res*, a regény elején megtudunk), archetipikus szerepmintájuk nem változik. A felnőttek megőrzik függetlenségüket (talán ezáltal tudnak erősen kapcsolódni védencükhöz), egyedül Jutka története nem tűnik e szempontból lezártnak, hiszen megjelenik a Miklóssal való kapcsolat ígérete. A főhős számára (különösen az Abigélben és a Mondják meg Zsófikának-ban) helyettes anyaként is megjelenhetnek, hiszen éppen a felnőtté válás folyamatában segítenek. Így a mesebeli jó anyákhoz hasonlóan talán szükségszerűen „lépnek ki” majd a történetből, hogy pártfogoltjuk már a saját lábára állhasson.

Önzők

A fent említett függetlenek közt olyan női szereplők is vannak, akik ellenséges magatartásukkal vagy akár bűncselekménnyel is hátráltatják a hőst útja során. Tipikusan negatív személyiségjegyekkel rendelkeznek – a szocialista regény intenciójának megfelelően általuk lehet bemutatni az elítélt magatartásmintákat. Gergely Viki (Zs) disszidál, Auer Szilvia (Sz) nem akar dolgozni, mindketten mások (egy tehetős férj) által szeretnének érvényesülni. Egyszerű lenne azt mondani, hogy ők testesítik meg a rendszer ellenségeit vagy akár a mesebeli rosszat, de Szabó Magda regényeiben e szerepek esetében is megfigyelhetjük a finom lélektani elemzést. Tetteik közül nem azok a valóban negatívak, melyeket címkéként rájuk lehet húzni (az előbb említettek), sokkal inkább azok, amelyek elvezettek idáig. Mindkét lány esetében hangsúlyos szerepet kapnak saját defektusos szerepmintáik (az anya hiánya vagy a rossz anya). Döntéseik annak következményei, hogy nem tudnak elszakadni örökölt sorsuktól. Emellett vétküket súlyosbítja, hogy azzal nemcsak valamiféle külső rendszernek ártanak, hanem éppen a kiszolgáltatott főhősöknek, akik számítanak rájuk. Mesei archetípusként a mostohatestvér szerepe osztható rájuk, aki leginkább a mindenkori meshős negatív énjének, visszahúzó személyiségrészenek feleltethető meg. Ez az értelmezés különösen szembeűnő Bori és Auer Szilvia (Sz) kapcsolatában, hiszen Bori éppen a Szilvia által mutatott úton indult el, nem látva e döntés negatív aspektusait.

Sodródók

Különös specifikuma Szabó Magda regényeinek, hogy a lányok anyukái nem tudják betölteni anyai szerepüket. (Az író irányából is megérne ez a felvetés egy elemzést, de most maradjuk a regények világán belül.) Bori anyja, Stefi (Sz), és Zsófi anyja, Judit (Zs) pozitív személyiségek, mégsem képesek valódi segítőként a lányaik mellett állni. A művek intenciója szerint egyrészt a túlzott érzelmi érintettség (Stefi) és az átélt trauma vagy a túlfeltés (Judit) miatt nem alkalmasak a valódi anyák arra, hogy segítői, útnak indítói legyenek a lányaiknak. Mivel egy fejlődésregényben a hősök komoly kihívásokkal, fájdalmakkal szembesülnek, anyai szerepük (érzelmük) valószínűleg kevésbé készíti őket arra, hogy lányukat ilyen állapotban, ennyi nehézséggel küzdve lássák. A történet során ők is „eltűnnek”, s hiányukkal támogatják a lányok útját (ahogyan Gina [A] esetében is a szerető anya vagy anyahelyettesítő Mimó néni hiánya kell ahhoz, hogy rátaláljon a saját útjára). Szerepük szerint azonban a felnőtt lányok későbbi társaiként megjelenhetnek, ám viszonyuk immár nem hierarchikus, hanem kiegyenlített lesz. Sodródóknak nevezhetjük őket, hiszen jó szándékuk ellenére sem elég erősek ahhoz, hogy felismerjék lányaik valódi igényeit.

Megváltók

Bár nem női szerepminták, szót kell ejtenünk e fontos archetipikus mintáról. Nélkülük nem sikerülne lány főhőseinknek rátalálniuk a megoldásra, megmenteni önmagukat és másokat. Kőnig tanár úr (A) hősi, lovagi szerepe megkérdőjelezhetetlen, valódi, aktív forradalmi hős, ellenálló, míg Pista bácsi (Zs) eleinte passzívan, segítségre szorulóként, a maga egyszerű és keresetlen módján segít Zsófikának. Mindkét szereplő álruhás hős, hiszen eleinte ellenségnek tűnnek, ám – ahogy a mesebeli öregemberek, öregasszonyok álarca mögött – végül valódi segítőre ismernek bennük a lányok.

Változók

Maguk a főhősnők, Bori, Gina és Zsófi tekinthetők változónak, hiszen – igencsak hasonló szüzsét követve – történetük során át kell élniük valamilyen jelentős traumát, hogy felismerjék, ki az igazi segítő, és ki az álhős. E változó főhősök útját követve hívjuk segítségül a már többször párbeszédbe hozott mesei elemeket, hogy megérthessük, miért is működtek és működnek e regények, miért érezzük azt, hogy – jónéhány korszecifikus, tematikusan szocialista elem ellenére – nem pusztán a didaktikus ideológia kötelező elősorolói.

A csel: a narratív sémák átkeretezése

Kétségtelen, hogy a keletkezés korának horizontja rajta hagyta nyomát a három ifjúsági regényen, akár kényszerből, akár az elvárásnak megfelelően. Megjelennek az őrök (a *Születésnapban* és a *Mondják meg Zsófikának*-ban), az őrsvezető, a házfelügyelő, a tanács, illetve a szocializmus alatt létező más intézmények (például a Kísérleti Neveléstudományi Intézet). Felbukkannak a speciálisan e korszakot jellemző erények és bűnök, mint az ellenállás, a nyilasok elleni harc vagy negatív elemként a disszidálás, esetleg a közösség elutasítása (Auer Szilvia részéről). A tanító jelleg is felismerhető, hiszen a szocialista embereszményt képviselő hősök nem kerülik a munkát, segítik a rászorulókat, áldozatot hoznak mások megmeneküléséért vagy boldogságáért. Ha azonban alaposan megfigyeljük a történetészöveget, észrevehetjük, hogy a szocializmus ismertetőjegyeiként azonosított szerepek valójában csupán kellékek, lehámozható díszletek. Maga a szerepminta (vagy archetipikus minta) nem speciálisan szocialista, hanem valami sokkal klasszikusabb.

A jól strukturált női szerepek és a feszes szöveg egyenesen arra enged következtetni, hogy népmesei narratívákat olvashatunk. A továbbiakban ennek bemutatására teszek kísérletet a mesei szüzsék regényekre vetítésének segítségével.

A klasszikus népmesei kezdet: felbomlik a rend

Az *Abigél* története tipikus traumaábrázolással indul: háború dúl, a félárva Ginának el kell hagynia otthonát és szeretett apját, hogy egy világvégi internátusban (egy zord, idegen helyen)²³ gondoskodjanak róla. Első élményei az idegenség megtapasztalásához kapcsolódnak, az új világ sivár és kiüresedett, kegyetlenül ellenpontozza az idilli múltat.

²³ Az *Abigél* Szabó Magda legismertebb s legtöbbet elemzett művei közé tartozik, Zsurzs Éva 1977-es megfilmesítésének köszönhetően pedig generációk közös történetévé vált. A rejtélyes *árkodi* kollégium térpoétikai elemzése, az iskola mint személyiségfejlesztő hely eszméje több tanulmányban is megjelenik: SZILÁGYI Zsófia, „Mint maga a szabálytalanság” (Iskolák a Szabó Magda-regényekben), *Alföld* 73. 11 (2022): 104–116.; L. még Soltész Márton, Nagy Csilla, Schäffer Anett tanulmányait a *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről* című kötetben: SOLTÉSZ Márton. „Debreceni Georgikon. Közelítések Szabó Magda *Abigél* című regényéhez in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Líceum Kiadó, Eger, 2018, 145–159.; NAGY Csilla, „Tér- és testpoétika Szabó Magda *Abigél* című regényében” in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2018, 161–168.; SCHÄFFER Anett, „»Csak játsszátok a hülye játékaikat ebben a börtönben«: Transzlokáltság, transzgresszió és identitás Szabó Magda *Abigél* című regényében” in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2018, 169–176.

A *Mondják meg Zsófikának* kezdetén ugyancsak markánsan felbomlik a rend: Zsófiكا apja váratlanul meghal, a kislány gondoskodó (orvos) apja hiányát fájdalmasan éli meg, üresnek, újraépíthetetlennek érzi az életét.

A *Születésnap* szerkezete (mint sok meséé) kétszintes. Bori azt hiszi, azért bomlott fel a rend, mert nem kapta meg a vágyott ruhát, s e születésnap megrázkódtatás hatására dönti el, hogy dolgozni kezd, hiszen „felnőtt”, ő maga keresi meg a ruha árát. De – ahogyan sok mesehős esetében, mint a *Vitéz János és Hollóferynyiges* című népmesében – még nem valódi célért küzd, hiszen kitűzött célja önző (és sokszor sértő). A valódi cél és küldetés csak akkor fogalmazódik meg benne, amikor anyja balesete után valódi trauma éri.

A rend felbomlása és az efölött érzett fájdalom minden, a felnőtté válást tematizáló mesének kötelező eleme, ahogyan például napjaink egyik népszerű műfajában, a disztópikus ifjúsági regényben is ezt a sémát figyelhetjük meg. A régi világ szabályai érvényüket veszítik, a gyerekkorban készen kapott igazságfogalom megkérdőjeleződik, s a fiatal főhősnek kell elindulnia, hogy helyrebillentse a világ rendjét.

A hős útra kel, a rend helyreállítására tett kísérlet

Elindulnak tehát hőseink is, hogy helyrehozzák a kibillent világot, hol több, hol kevesebb sikerrel. Gina a saját világát próbálja becsempészni a Matulába, ám az új világ nem tűri meg a régi élet magával hozott (felszínes) értékeit. Zsófiكا hónapokon át apja utolsó mondatát keresi, azt gondolva, ez hozza majd meg számára a feloldozást vagy a megnyugvást. Bori ruhára gyűjt, szabadidejében szorgosan dolgozik a kertészetben – csak azért, hogy egy, csupán a fantáziájában összerakott férfi tetszését elnyerje.

Céljaik, küzdési stratégiáik is mutatják, hogy a főszereplők még nem kész személyiségek, s a *Születésnap* szerkezetéhez a másik két regény is közelít (még akkor is, ha azokban valóban nagyszabású traumát szenvedtek el a történet elején) a kétszintes cselekményépítés szempontjából: vélt sérelmeik még nem a valódi tragédiát hordozzák, első önkereső útjuk zsákutca, személyiségfejlődésük tévútja lenne. A Szabó Magda regényvilágát számos esetben strukturáló lélektani megközelítés – a nagyregények mellett – az ifjúsági regényekben is a

cselekményszövés szerves része, Ahogyan a *Freskó*,²⁴ *Az ajtó*²⁵ vagy *A pillanat*²⁶ főhősei az önértelmezés sajátos (sokszor retrospektív) folyamatát tárják elénk, úgy ennek a pszichológiai tevékenységnek az ifjúsági regények esetében is fellelhetjük a nyomait. Ám az önanalízis nem utólagos értelmezés vagy éppen elkésett felismerések formájában történik, hanem a felnőtté válás folyamatában kerül rá sor, mintha az olvasó a szereplőkkel együtt lenne kénytelen átélni és megérteni a külső és a belső világ összefüggéseit.

Alászállás, valódi traumák és tragédiák

Gina annyira ragaszkodik a régi és valódinak vélt életéhez, hogy nem érzékeli társai segíteni akarását, s „önnön buta vétke” miatt egyedül marad, kiközösítik. E végtelen magányt csak fokozza a háború borzalmának és apja veszélyeztettségének megtapasztalása, a vélt szerelmesben, Kuncz Feriben való csalódás és diáktársai kiszolgáltatottságának és fenyegetettségének felismerése.

Zsófia maga is kiszolgáltatottá válik Pista bácsinál (akit kegyetlennek, szigorúnak tart). Az öregember viselkedése sokáig bántja, ám a valódi megrázkódtatás akkor éri, amikor fény derül barátnője, Dóra sorsának a nehézségeire. A beteg és magányos Pista bácsit és az

²⁴ A *Freskó* lélektani megközelítéséhez l. HERÉDI Rebeka, „Az ént körülvevő kontextushalmaz és az identitás kapcsolata” in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2018, 65–72.

²⁵ „Az ajtó hazai és nemzetközi sikere nagyrészt e lélektani megközelítéssel magyarázható, l. KURDI Mária, *Az ajtó* fogadtatása az angol nyelvű országokban” in *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, Budapest, Széphalom Könyvműhely – Orpheusz Kiadó, 2019, 91–104.; l. még KUSPER Judit, „Rongált arcok, zárt terek. Identitás és újrakonstruálás Szabó Magda *Az ajtó* és a *Régimódi történet* című regényeiben” in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Líceum Kiadó, Eger, 2018, 27–50; KÖRÖMI Gabriella, „Kultúrák keresztútján: reáliák Szabó Magda *Az ajtó* című regényének orosz és francia műfordításában” in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2018, 267–286.

²⁶ *A pillanat* Creusája Szabó Magda egyik legkidolgozottabb nőalakja, aki folyamatos lelki (önismereti) munkát végez saját arcának (és énjének) feloldása során. Az utóbbi években *A pillanat* egyre hangsúlyosabb szerepet kap a recepcióban, l. KÁRPÁTI Bernadett, „Az *Aeneis* görbe tükre” in *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, Budapest, Széphalom Könyvműhely – Orpheusz Kiadó, 2019, 171–184.; l. még KÁRPÁTI Bernadett, „A magány narratívái – (Ki)mondás és (el)hallgatás Szabó Magda *A pillanat* és Christa Wolf *Kasszandra* című regényében”, in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2018, 105–120; KISPÁL Dániel, Identitás és metaforikusság *A pillanatban*, in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2018, 121–130; SINKA Annamária, „Ez most az én pillanatom? Az átakcentálódás folyamata Szabó Magda *A pillanat* című regényében” in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella és KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2018, 131–142.; illetve ugyancsak a mesei elemek és az autofiktív megszólalás irányából közelítve elemzem egyik tanulmányomban a regényt: KUSPER Judit, „A mítosz nőneműsége, mitopoétikák újrakonstruálása Szabó Magda *A pillanat* című regényében” in „*nekem is csak maszkjaim voltak*”: *Tanulmányok Szabó Magda életművéről*, szerk. MURZSA Tímea és PAPP Ágnes Klára, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2023, 167–180.

egyedül hagyott Dórát így egyszerre kell megmenteni egy, az introvertált gyerek számára fenyegető, bürokratikus világban.

Bori számára a nagy alászállást Szilvia valódi arcának megismerése (így a pénze elvesztése) s anyja balesete jelenti. Egyedül marad a traumájával, akárcsak a két másik hősnő. E kiüresedett, magányos helyzetből, a legmélyebb pontról kell újra felépíteniük magukat.

Segítők mutatják az utat

A női szerepmintáknál már bemutatott segítők ekkor lépnek színre: segítenek leleplezni az álhősöket, fény derül a titoknarratívákra. A segítők egy-egy foglalkozáshoz vagy intézményhez is kapcsolódhatnak, ahogy láthattuk, legszembetűnőbben egy szocialista narratívához. Csiszár néni (Sz) a tanácsnál dolgozik, Szabó Márta tanár, majd a Kísérleti Neveléstudományi Intézetben kap állást. De a mű még ezt a didaktikát is terhesnek érzi, ezért egy újabb narratívával, méghozzá a névszimbolika segítségével elgyengíti. A pozitív (segítő, támogató) hősök bibliai neveket viselnek (Zsuzsanna, Márta, Judit), a fiatal hősnők ugyancsak bibliai neveket, szentek neveit kapták (Borbála, Zsófia, Georgina, de például Kis Mari is). A férfi segítők neve is beszélőnév: Pista bácsi valójában Pongrácz István, neve Mikszáth hőstét, a kései „lovagot” idézi; Kőnig neve királyi mivoltára, nemességére utal, de például Pelikán néni neve is megmutatja áldozatkész jellemét (vérével táplálja a „gyermekait”). A negatív szereplők viszont többnyire idegen csengésű nevet és/vagy (divat) nevet viselnek: Auer Szilvia, Haller Marianne, Viki. (Talán egyedül Dóra lóg ki a sorból, akinek neve inkább magányosságára utal a maga – Pista bácsi szerinti – idegenségével.)

A konfliktus megoldása, feloldás

Ahogy a mesék végén, e három lányregényben is a mű végére bogozódnak ki a szálak, épülnek újjá a történetek, vagy épp kezdődik el valami új.

Gina szó szerint a regény legvégén ismeri fel Kőnigben Abigélt, s ezzel mintegy lezárja a gyerekkorát: szimbolikusan és ténylegesen is új utazás kezdődik a számára, új névvel és immár felnőtt attitűddel.

Zsófiika esetében fordított irányú a felismerés. Már nem neki kell megértenie, mi zajlik körülötte, hanem a felnőtteknek kell összerakniuk, mire volt képes a kislány. Így új aspektusba helyezik az eddig történeteket s magát Zsófikát is, aki képessé vált önálló döntésekre, melyek ráadásul nem saját maga, hanem mások megmentésére irányultak.

Bori értékrendje ugyancsak megváltozott, s irrelevánssá válik számára a külső szépség (a ruhája, a körme stb.): fölismeri, hogy a valódi boldogságot más hozza el számára. Tagja lesz egy közösségnek, megtalálja a belső nyugalmat, ami lehetővé teszi számára, hogy új, értékesebb utakra találjon.

Próbáljuk meg tehát összefoglalni, mi lehet az oka annak, hogy Szabó Magda ifjúsági regényei (a műfaj sok más képviselőjével ellentétben) a mai olvasó számára is élvezetesek.

Láthattuk, hogy jól kidolgozott, klasszikus népmesei szüzsék mentén formálódik a három regény cselekménye. Így – a mesepoétikák szabályainak megfelelően – valóban felkínál egy olyan narratív szerkezetet, melynek allegorikus hálója segítségével a befogadó érvényes szerepmintaként értelmezheti az ábrázolt archetipikus mintákat. A női archetipusok felvonultatása jelentősen hozzájárul a regények több évtizeden átívelő olvashatóságához, a didaxis háttérbe szorításához, hiszen a befogadói azonosulás nem a felszíni, aktualizált keret – jelen esetben a szocializmus értékrendje – mentén jön létre, hanem az archetipusok felismerése által generált mélyebb, katartikus értelemben. Röviden összefoglalva: valójában az ismerősségével, a népmesei szüzsé lélektani olvasatával győz meg minket e három lányregény, mikor a mindenki által ismert klasszikus népmesei szerkezetet ismétli meg, az archetipikus szerepmintákat hívva segítségül.

Emellett valóban sikerült elrejtene a (valószínűleg kötelező) didaktikus szálát, mely így beleolvadt a mesei keretbe, s szocialista intés helyett valamiféle örök emberi igazságként jelent meg. A szocialista eszményt így átkeretezi az „örök emberi”, a szocialista környezet pedig nem más, mint a népmese vándorának sűrű, sötét erdeje, amelynek nem a neve, nem a címkéje a fontos, csak az, hogy a hősnék a lehető legjobban kell kijönnie belőle, úgy, hogy közben megőrizze az értékeit. (Nem válhat hőssé a harcias Kalmár vagy Zsófia anyja, Judit, akik csak egy-egy eszme kiszolgálói.) A titok tehát talán abban rejlik, hogy a szocializmus egy jól megépített – bár kötelező – díszlet, de az eszme és a szereptípusok érvényessége sokkal mélyebben lakozik.

Bibliográfia

- ACZÉL Judit, szerk. *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Debrecen. Csokonai Kiadó, 1997.
- HERÉDI Rebeka, „Az ént körülvevő kontextushalmaz és az identitás kapcsolata”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018, 65–72.
- H. LÁNYI Piroska, *A rézmetsző háza*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1969.

- KÁRPÁTI Bernadett, „A magány narratívái – (Ki)mondás és (el)hallgatás Szabó Magda A pillanat és Christa Wolf Kasszandra című regényében”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018, 105–120.
- KÁRPÁTI Bernadett, „Az Aeneis görbe tükre”. *Szabó Magda száz éve*. Szerk. SOLTÉSZ Márton – V. GILBERT Edit, Budapest, Széphalom Könyvműhely – Orpheusz Kiadó, 2019, 171–184.
- KERTÉSZ Erzsébet, *A lámpás hölgy*, Móra Kiadó, Budapest, 1976.
- KERTÉSZ Erzsébet, *Az első Gertrudis*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- KISPÁL Dániel, „Identitás és metaforikusság A pillanatban”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018, 121–130.
- KOSZTRABSZKY Réka, „Az új, vérbeli női epikus születése. Szabó Magda első regényeinek recepciója”. *Tiszatáj* 71. évf. 10. szám (2017): 83–94.
- KÖRÖMI Gabriella, „Kultúrák keresztútján: reáliák Szabó Magda *Az ajtó* című regényének orosz és francia műfordításában”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018, 267–286.
- Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit, Eger, Líceum Kiadó, 2018.
- KURDI Mária, „Az ajtó fogadtatása az angol nyelvű országokban”. *Szabó Magda száz éve*. Szerk. SOLTÉSZ Márton – V. GILBERT Edit, Budapest, Széphalom Könyvműhely – Orpheusz Kiadó, 2019, 91–104.
- KUSPER Judit, „Rongált arcok, zárt terek. Identitás és újrakonstruálás Szabó Magda *Az ajtó* és a *Régimódi történet* című regényeiben”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Szerk. Körömi Gabriella – Kúspér Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018, 27–50.
- KUSPER Judit, „A mítosz nőneműsége, mitopoétikák újrakonstruálása Szabó Magda *A pillanat* című regényében”. (megjelenés előtt)
- KUSPER Judit, „Nőképek és női szereplehetőségek az ifjúsági lányregényekben a szocializmus alatt. Szabó Magda: Mondják meg Zsófikának; Születésnap; Abigél”, *Mesecentrum Tanulmányok*, 2023. 04. 17. <https://mesecentrum.hu/esszektanulmanyok/nokepek-es-noi-szereplehetosegek-az-ifjusagi-lanyregenyekben-a-szocializmus-alatt.html>
- LEGÁT Tibor, „Jó könyvet az ifjúságnak!” *Magyar Narancs*, 2020. 05. 23., <https://magyarnarancs.hu/konyv/jo-konyvet-az-ifjusagnak-129075>
- LOVAS Anett Csilla, „Ifjúsági, magyar és történelmi. Az Abszolút töri könyvekről”. *MeseCentrum Tanulmányok*. 2022. 11. 07. https://igyic.hu/esszektanulmanyok/ifjusagi-magyar-es-tortenelmi.html#_edn24

- NAGY Csilla, „Tér- és testpoétika Szabó Magda *Abigél* című regényében”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018, 161–168.
- SCHÄFFER Anett „»Csak játsszátok a hülye játékaitokat ebben a börtönben«: Transzlokáltság, transzgresszió és identitás Szabó Magda *Abigél* című regényében”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018, 169–176.
- SINKA Annamária: „Ez most az én pillanatom? Az átakcentálódás folyamata Szabó Magda *A pillanat* című regényében”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, Szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018.,131–142.
- SOLTÉSZ Márton: „Debreceni Georgikon. Közelítések Szabó Magda *Abigél* című regényéhez”. in *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, Szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER Judit. Eger, Líceum Kiadó, 2018, 145–159.
- SZABOLCSI Miklós: „A könyvkiadás története”. *A magyar irodalom története 1945–1975. I. Irodalmi élet és irodalomkritika (VII. kötet)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1/vii-kotet-a-magyar-irodalom-tortenete-19451975-i-irodalmi-élet-es-irodalomkritika-740F/> (Utolsó letöltés 2025. 12. 28.)
- Szabó Magda száz éve*. szerk. SOLTÉSZ Márton – V. GILBERT Edit, Budapest, Széphalom Könyvműhely – Orpheusz Kiadó, 2019.
- SZABÓ Magda, *Születésnap*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1962.
- SZABÓ Magda, *Mondják meg Zsófikának*. Budapest, Magvető Kiadó, 1965.
- SZABÓ Magda, *Abigél*. Budapest, Móra Könyvkiadó, 1994, 2013.
- SZÉCHENYI Ágnes, „Írók és újságírók lázadása – a forradalom előtt”. Bibó Társaság Előadás. 2017. http://real.mtak.hu/70933/1/Szechenyi_Agnes_Irok_es_ujsagirok_lazadasa_Bibo_Tarsasag_eloadas__u.pdf
- SZILÁGYI Márton, szerk. *Első Folyóirataink: Uránia*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999.
- SZILÁGYI Zsófia, „Mint maga a szabálytalanság. Iskolák a Szabó Magda-regényekben”. *Alföld* 73. évf., 11. szám (2022): 104–116.
- TÓTH Eszter Zsófia, „Új irányzatok a magyar társadalomtörténet-írásban”. *Múltunk – politikátörténeti folyóirat*, 47. évf. 2. szám (2002): 249–259.